

UOT 82

HAŞIM BƏY SAQİBİN YARADICILIĞINDA ATALAR SÖZLƏRİNİN POETİK İFADƏSİ

N.E.ƏLİYEVƏ

AMEA Nizami Gəncəvi adına Ədəbiyyat Muzeyi
nermine.eliyeva76@mail.ru

Şifahi xalq yaradıcılığı hər bir xalqın bədii təfəkkürünün məhsulu olub onun həyatını, dünyagörüşünü, arzularını, əsrlərdən keçib gələn daşlaşmış fikir və düşüncələrini özündə əks etdirir. Məhz bu tip xüsusiyyətlərinə görə yazılı ədəbiyyata da təsirini göstərmiş, bir çox şairlər, hətta Haşım bəy Saqib də yaradıcılığında folklor janrlarına, o cümlədən də atalar sözlərinə tez-tez fikirlərinin daha təsirli ifadəsi üçün müraciət etmişdir. Atalar sözlərindən poetik bir vasitə kimi istifadə edən şair onları ya xalq dilində olduğu kimi vermiş, ya da poetik don geydirərək məzmununu saxlamaqla fərqli şəkildə istifadə etmişdir. Məqalədə Saqib yaradıcılığından gətirilən nümunələrlə xalq dilindən alınmış atalar sözləri müqayisəli şəkildə verilmişdir. Beləliklə də, məlum olur ki, atalar sözləri şairin əsərlərində canlılıq, ifadəlilik yaratmaqda, fikrin təsir gücünü artırmaqda mühüm rol oynamışdır.

Açar sözlər: Haşım bəy Saqib, şifahi xalq ədəbiyyatı, ənənə, xalq yaradıcılığı, atalar sözləri, Divan

Hər bir sənətkarın yaradıcılığının mühüm və əvəzedilməz qaynaqlarından biri də şifahi xalq ədəbiyyatıdır. Elə bir sənətkar tapmaq olmaz ki, yaradıcılığında xalqın bu qiymətli xəzinəsinə müraciət etməsin, ondan bəhrələnməsin. Əsrlər boyu yazılı ədəbi nümunələrin yaranmasında, intişar tapmasında müstəsna əhəmiyyətə malik olan bu qaynaq ən gözəl sənət əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu zaman dahi Nizaminin xalqımızın söz xəzinəsindən bəhrələnərək yaratdığı “Xəmsə”sini xatırlamaq kifayətdir. Klassik irsimizin mühüm simalarından olan Qazi Bürhanəddin, İmadəddin Nəsimi, Şah İsmayıl Xətayi, Məhəmməd Füzuli yaradıcılığında da bu ənənə davam etdirilmiş, folklor nümunələri onların da əsərlərinin əsas qaynağı rolunu oynamışdır. Beləliklə, əsrlər boyu yazılı ədəbiyyatın yaranmasında və inkişafında əvəzsiz məxəz və mənbə olmuş şifahi xalq ədəbiyyatı dövrünün tanınmış şairi Haşım bəy Saqibin də yaradıcılığına, ədəbi irsinə təsirsiz ötürməmişdir. Belə ki, folklor mətnləri şair üçün mühüm bir qaynaq rolunu oynamış, şair bu nümunələrlə öz fikir və düşüncələrini daha ifadəli, daha emosional və daha təsirli ifadə etməyə nail olmuşdur. Bəs bu təsir haradan qaynaqlanırdı? Nəyə görə folklor bütün

zamanlarda ən yaxşı və ən qiymətli qaynaq olmuşdur?

Ümumiyyətlə, şifahi xalq ədəbiyyatı hər bir xalqın milli mənəvi dəyərlərinin, əxlaq kodeksinin, milli hisslərinin, eyni zamanda bədii təfəkkürünün ədəbi təzahürüdür, - desək, yanılmazıq. Bu təzahür xalqın düşüncə tərzini, psixologiyasını, xarakteri haqqında aydın təsəvvür yaradır. “Şifahi xalq ədəbiyyatı kitabələr sinəsinə qazılmamış, müddətlər boyu yazıya hopmamış xalq tarixidir. Məkanı xalq sinəsi, xalq köklü olan bu poetik irsdə xalq öz kimliyini, yaşayış tarixini, iş-gücünü, əməl-istəyini, gün-güzəranını, taleyini əks etdirir” (2, 4).

Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə də mənsub olduğu xalqın ictimai fəlsəfi dünyagörüşünü, əks etdirən şifahi xalq ədəbiyyatı yazılı ədəbiyyat üçün də misilsiz qaynaq rolunu oynamışdır.

Yazılı ədəbiyyata təsirinə gəlincə deyə bilərik ki, “dünya ədəbiyyatşünaslarının apardıqları tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, folklor həmişə yazılı ədəbiyyat üçün təkan və mənbə rolunu oynamışdır. Xalqa yaxın olan bütün söz sənətkarları, xalqın yaratdığı söz incilərindən həmişə istifadə etmişlər. Ona görə də folkhorsuz yazılı ədəbiyyatı təsəvvür etmək qeyri-mümkündür” (5, 5-6).

Burada bir məsələni də xüsusilə qeyd etmək istərdik ki, folklorun hər hansı bir sənətkarın yaradıcılığına təsiri həmin sənətkarın milli kökünə nə dərəcədə bağlı olması ilə də əlaqədardır. Çünki “folklor bütün əsrlər boyu xalqın mənəvi varlığını, həyata, dünyaya, gözəlliyə nikbin münasibətini, gələcəyə inamını qorumuş və yaşatmışdır. Folklorun gələn işıq yazılı ədəbiyyatı da xarici təsirlərdən, mənəvi işğaldan qorumuş, onun özünəməxsusluğunun qorantı olmuş, milli, xalq xüsusiyyətlərinin formalaşmasında böyük rol oynamışdır” (7, 18). Elə bu cəhətlərinə görə də folklor daha çox milli köklərinə, mənəvi dəyərlərə bağlı olan yazılı ədəbiyyat nümayəndələrinin, o cümlədən Haşım bəy Saqibin əsərlərinin bəzəyi olmuşdur. Klassiklərimiz kimi Saqib də şifahi xalq ədəbiyyatını yüksək qiymətləndirmiş, əsərlərində dönə-dönə bu mənbəyə müraciət etmiş, poetik vasitə kimi bəhrələnmişdir.

Ədəbi fəaliyyəti XIX əsrin 30-cu illərinə qədər olan dövrü əhatə edən, klassik ədəbiyyatın bir çox janrlarında: qəzəl, mərsiyə, müxəmməs, tərkib-bənd və s. əsərlər yazan şair yeri gəldikcə folklorumuzun nağıl, atalar sözləri, məsəllər, alqış və qarğışlar, lətifə kimi janrlarına müraciət etmiş, əsərlərinin daha təsirli, oxunaqlı, məzmunlu olması baxımından öz sələflərindən geri qalmamışdır. Alqış, qarğış, atalar sözləri, xalq deyimi və ifadələri onun bütün yaradıcılığının səciyyəvi cəhətinə çevrilmişdir.

Və bu qaynaqlardan istifadə əsərlərinin fikir dərinliyinə və dəqiqliyinə, ifadə aydınlığına, cəmiyyətdə baş verən hadisələrə zəruri məqamlarda aydın və təsirli münasibət bildirməkdən ötrü həlledici rol oynamışdır.

Fikrin sərrast və dəqiq ifadə edilməsi baxımından yazılı ədəbiyyata daha çox nüfuz edən atalar sözləri və məsəllər Saqib yaradıcılığında da özünəməxsus yer tutmuşdur. Çünki az sözlə dərin məna kəsb etməkdə atalar sözü və məsəllər heç bir folklor nümunəsi ilə müqayisəyə gəlməzdir. “Atalardan qalma

bu öyüdlərin bəzən bircəciyində ifadə olunan mətləblərlə bir elin, neçə-neçə nəsillərin zəkası işığında təşəkkül tapan əxlaqına, dininə və fəlsəfəsinə, milli bədii idrak və təxəyyülünün sonsuz genişliyinə - bir sözlə, milləti millət eləyən bütün mənəvi dəyərlərə bələd olmaq olar. Onun belə bir təsir gücündən bütün dövrlərin böyük söz ustaları, mütəfəkkirlər yerli-yerində və sənətkarlıqla faydalanmışlar” (1, 4). Haşım bəy Saqib bu qaynar bulaqdan istifadə edərək əsərlərində ifadə gözəlliyinə, lakonizmə, az sözlə dərin məna ifadə etməyə nail ola bilmişdir.

Aqıl və cahil, arif və nadan kimi obrazlar şifahi xalq ədəbiyyatının bütün janrlarında: nağıl, lətifə, dastan və eləcə də atalar sözlərində dönə-dönə qarşılaşdırılır. Folklorumuzda bu məzmununda kifayət qədər atalar sözlərinə rast gəlmək mümkündür.

“Anlayan özü qanar, anlamayana yüz qandır”, “Anlamaza hörmət edər-sən, deyər, məndən qorxdu”, “Cahil dirilərin ölüsüdür” (3, 24) və bu kimi atalar sözləri bu qəbildəndir.

Haşım bəy Saqib də həmin söz xəzinəsinə müraciət edərək götürdüyü inciləri bəzən olduğu kimi, bəzən də cilalayaraq poeziyasının məna dərinliyini təmin etmiş, onu daha da kamilləşdirmişdir.

Folklorlarda “Anlayana qul ol, anlamayana ağa olma” (4, 5), “Anlayanla daş daşı, anlamayanla yemə aşı” (4, 101) atalar sözləri Saqib yaradıcılığında aşağıdakı kimi öz əksini tapmışdır.

Dil bilən kim olsa da, get canuvi qurban elə,
Qanmaza təsir qılmaz cəhd ilə kim versə, pənd (6, 54).
Ali olan insanlara cəhd eylə, qulam ol,
Şəh olma ol naəhlə ki, əcdad gədədur (6, 84).

Burada şair atalar sözünün məzmunundan yararlanaraq onlara poetik don geydirmiş, öz fikirlərini daha təsirli və müdrək şəkildə oxucuya çatdırmışdır.

Məşhur “Ağıllı olub dərd çəkincə ağılsız ol, dərdini çəksinlər” (1,19) atalar sözü isə Saqib yaradıcılığında şairin fikrinin daha təsirli ifadəsi üçün mühüm rol oynamışdır.

Sən də vur kəndüvi, ey dil, dəxi divanəligə,
Aqıl olma çəkəsən dərdü diləm kim kimədür (6, 492).

Eyni zamanda şair bununla da dövründə baş verən hadisələrə biganə qala bilmədiyini dolayı yolla ifadə etmiş olurdu.

“Gədədan bəy olmaz” (3,115) ifadəsi isə Saqib yaradıcılığından götürülmüş aşağıdakı misralarla səsleşirdi. Şair həyatda qarşılaşdığı hadisələri sanki xalq deyimləri ilə təsdiqləyirdi.

Dutmun bərabər hiç əraqi cami-badəyə,
Gər başı ərşə, dəgə şəh olmaz qulamdən (6, 190).

İctimai siyasi motivli şeirlərinin başlıca mövzusu olan haqq ədalət, həqiqət kimi məfhumların təsvir edilməsində və daha tutarlı ifadə olunmasında şairə, şübhəsiz ki, atalar sözləri qədər heç nə kömək edə bilməzdi. Folklorun bu kiçik lakin sərrast, dolğun janrı bu məqamda Saqib poeziyasına rəng qatır, yeni

çalar əlavə edir.

“Haqq nazilər üzülməz”, “Haqdan keçmək olmaz” (3,121) kimi atalar sözlərindən məharətlə istifadə edən sənətkar reallıqda gördüklərini təsvir edir, bununla da xalqın halına acıyır, ona zülm edənlərə həqiqətin gec-tez qalib gələcəyini, ədalətin bərqərar olacağını anlatmağa çalışır və bildirir ki, bu bütün zamanlarda belə olmuşdur.

Sınmaz həqqin qolu rahat yaşasun, xəlqi qoyun.
Dutsoz əldə nə qədr zəhərli şəmşirləri (6, 487).
Nahəqqlə həqqi tanı, dut daməni-məqsəd,
Bu rütbə ilə qatili-şeytani-lə, in ol (6, 151).
Desün nə eybi, mana cümlə xəlq kafirsən
Başun da getsə, əgər qorxma, həqqə iqrar et (6, 43).

Xalqın etibar, etimad, əmanətə sadiqlik, dostluq kimi mənəvi dəyərlərinin əks olunduğu atalar sözləri də Saqib poeziyasında yenidən cilalanaaraq şairin həmin dəyərlərə verdiyi önəmi açıq büruzə verir. “Əmanətə xəyanət olmaz” (3, 107), “Savaşımda barışmağa da üz yeri qoyarlar” (3, 206) ifadələri aşağıdakı misralarda şairin poetik təfəkkür süzgecindən keçərək öz ifadəsini fərqli şəkildə tapmışdır.

Tapşursa, əmanət sana gər düşmən canın,
Canun gedə əldən, həzər et, etmə xəyanət (6, 438).
Eylə düşmənçilik et, sülh yolunu göstərsün.
Yox sana dust bir əfrad, həvəsdür, bəsdür (6, 96).

Bədii cəhətdən mükəmməl olan bu şeirlərdə tərbiyəvi əxlaqi dəyərlərin qorunub saxlanılmasına hesablanmış fikir və düşüncələrin obrazlı ifadəsi əsərin təsir gücünü artırır, bədii keyfiyyət baxımından daha oxunaqlı və daha təbii olmasına gətirib çıxarır. Daha canlı və tərəvətli edir, xalq dili ilə yazılı ədəbi dilin qaynayıb qarışmasına səbəb olur. Həmçinin əsəri oxucu üçün daha da doğmalaşdırır.

Bundan başqa bir çox atalar sözləri də Haşım bəy Saqibin yaradıcılığında bəzən olduğu kimi, bəzən də fərqli şəkildə öz ifadəsini tapmışdır. Aşağıdakı nümunələrə diqqət edək.

Folklorda: Dilini saxlayan başını saxlar (3, 91).
H. Saqibdə: Gər istəyəsən, yaxşı səlamət ol başun,
Eylə eyləmə xəlqə, dilüvi saxla səlamət (6, 438).
Folklorda: Qaş düzəldən yerdə vurdu gözünü çıxartdı (3, 16).
N. Saqibdə: Qaşı düz eyləməgə kuşış edürsən əmma
Çıxarursan gözi ey nazlı Quba ceyranı (6, 464).
Folklorda: Qəzadan qaçmaq olmaz (3, 163).
H. Saqibdə: Qədəm öz xahişimlə qoymadum bu deyri-viranə,
Qəzanun qaçmaq olmaz bir qədəm sərniviştindən (6, 189).
Folklorda: Görünən kənd bələdçi istəməz (3, 117).
H. Saqibdə: Bir kənd görünsə nə dəlil istəyəcəksən,
Getməligə axtarma dəlili, degül hacət (6, 438).

- Folklorda: Ac toyuq yuxusunda darı görər (3, 18).
H. Saqib: Ac tovuq darı görər, var bu məsəl aləmdə,
Yuxuda eyləmə fəryad, həvəsdür, bəsdür (6, 96).
- Folklorda: Çıraq öz dibinə işıq salmaz (3, 75).
H. Saqib: Çıraq öz təhtinə salmaz işığı var bu məsəl,
Eyləyürsən məni hər yerdə qərəzlə təhqir (6, 486).
- Folklorda: At öldü itlərin oldu bayramı (3, 41).
At ölüb itlərin bayramıdır (2, 159).
- H. Saqibdə: Əhməq ol, əhməq görün, əxməqlüğün əyyamıdır,
Bir məsəl var at ölübdür, itlərin bayramıdır (6, 490).
- Folklorda: Günah öləndə olar, öldürəndə yox (3, 120).
H. Saqibdə: Sırrimi etmədüm nihan yetdi rəqub vəslüvə
Öldürənin günahı yox, cümlə günəh öləndə var (6, 60).
- Folklorda: Hər enişin bir yoxuşu, hər yoxuşun bir enişi var (3, 126).
H. Saqibdə: Daim həmişə gözləmək olmaz tərəqqini
Hər bir tərəqqünün qabağında kəsad var (6, 62).

Şifahi xalq ədəbiyyatının yazılı ədəbiyyatda əksi milli mənəviyyat, milli dəyərlər, xalqın dünyagörüşü, hadisələrə, ətraf aləmə baxışı haqqında dolğun təsəvvür yaradır. Eyni zamanda yazılı ədəbiyyata nüfuz edərək onu xəlqiləşdirir, daha sadə, oxunaqlı, anlaşqlı edir.

Bəzən eyni atalar sözü və məsəllərə olduğu kimi və ya dəyişdirilmiş şəkildə dönə-dönə müraciət edilməsi, obrazlı təfəkkürün məhsulu olaraq poeziyanın tələblərinə uyğun işlədilərək yeni rəng qatılması sənətkarın əsərlərinin bədii dəyərini daha da artırır, poetik düşüncə tərzinə yeni bir çalar qatır. Xalq ruhunun bədii düşüncə tərzinin əvəzsiz sərvəti olan atalar sözü və məsəllər həm də nəsillərin əxlaq kodeksidir. Dostluq, əmanətə sadiqlik, ağıl, insanlara hörmət və bu kimi xalqımıza xas olan əxlaqi keyfiyyətlərin yazılı ədəbiyyatda yenidən əks olunması və bunun xalq deyimləri ilə isbata çalışılması, ustalıqla əlaqələndirilməsi şairin öz xalqının mənəvi sərvətinə və dəyərlərinə olan rəğbəti və sevgisindən qaynaqlanır.

ƏDƏBİYYAT

1. Atalar sözü. Bakı: Nurlar, 2007, 319 s.
2. Azərbaycan folkloru. Bakı: Şərq-Qərb, 2005, 359 s.
3. Azərbaycan xalq ədəbiyyatı. Atalar sözü. Bakı: Öndər, 2004, 262 s.
4. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1981, 401 s.
5. Xalisbəyli T. Nizami Gəncəvi və Azərbaycan qaynaqları. Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı, 1991, 295 s.
6. Saqib Haşım bəy. Divan. Bakı: Nurlar, 2009, 509 s.
7. Yusifov V. Müasir Azərbaycan poeziyasında ənənə və novatorluq problemi (1960-2000-ci illər). Filologiya elmləri doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. Bakı, 2009, 359 s.

ПОЭТИЧЕСКОЕ ВЫРАЖЕНИЕ ПОСЛОВИЦ В ТВОРЧЕСТВЕ ХАШЫМ БЕКА САГИБА

Н.Э.АЛИЕВА

РЕЗЮМЕ

Устное народное творчество будучи плодом художественного мышления каждого народа отражает его жизнь, мировоззрение чаяния, вековые мысли и думы. Именно ввиду этих особенностей оно оказало влияние и на письменную литературу, многие поэты и даже Хашым бек Сагиб в своем творчестве часто обращались к фольклорным жанрам, в том числе и пословицам, для более действенного выражения своих мыслей. Поэт, использующий пословицы в качестве поэтического средства, употребляет их или так же, как существуют в языке народа, или же в отличной поэтизированной форме с сохранением содержания. В статье на примере творчества Сагиба в сравнительном аспекте представлены пословицы, почерпнутые из народного языка. Выявляется, что пословицы в произведениях поэта играли значительную роль в создании жизненности, образности, повышении действенной силы мысли.

Ключевые слова: Хашым бек Сагиб, устное народное творчество, традиция, пословицы, народные выражения, Диван

POETICAL EXPRESSION OF PROVERBS IN CREATIVITY OF HASHIM BEY SAQIB

N.E.ALIYEVA

SUMMARY

Oral folklore is a product of artistic thinking of every nation and reflects its life, outlook, desires and petrified ideas and thoughts that passed down through the centuries. Due this peculiarity it influenced written literature, so many poets, even Hashim Bey Saqib appealed frequently to folklore genres, as well as proverbs to render their ideas more expressively. The poet, who used poems as a poetical means either used them as in popular language, or in a different way by preserving its content in poetical genre. The article also compares examples taken from Saqib's creativity and proverbs used in popular language. Thus, it turns out that proverbs played an important role in creating sparkle, expressionism in the works of the poet, as well as to increase the power of thought.

Keywords: Hashim bey Saqib, folklore, traditions, folk art, proverbs, Divan